

Rocznik Slawistyczny, t. LXX, 2021

ISSN 0080-3588

DOI: 10.24425/rslaw.2021.138351

Ilona Janyšková*

Etymologické oddělení Ústavu pro jazyk český
Akademie věd České republiky
Brno**Stromy v lidové tradici Slovanů¹**

Rec.: Татьяна А. Агапкина, **Деревья в славянской народной традиции: Очерки**. – Москва: Индрик, 2019. – 656 с.

Autorka knihy *Деревья в славянской народной традиции: Очерки* Tat'jana Aleksejevna Agarkina je vědeckou pracovnící moskevského ústavu slavistiky (Институт славяноведения РАН), ve své vědecké práci se věnuje folkloristice slovanských národů. Vedle autorství řady hesel v pětisvazkovém slovníku *Славянские древности* (SIDrev) a ve slovníku *Славянская мифология* (SIMif) je rovněž autorkou několika knih: *Этнографические связи календарных песен. Встреча весны в обрядах и фольклоре восточных славян* (2000), *Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл* (2002), *Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении: Сюжетика и образ мира* (2010).

Recenzovaná monografie je možno zařadit k těm slavistickým publikacím, které jsou založeny na rozsáhlých znalostech nejen z oboru folkloristiky, jež

---

* PhDr. Ilona Janyšková, CSc., Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences, Department of Etymology, Brno, Czech Republic.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3502-1624>.
e-mail: ilona.janyškova@ujc.cas.cz.

¹ Příspěvek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

pracuje s legendami, bylinami, pověrami, zařikávanými aj., ale i z oboru slovanské dialektologie (důležitá je znalost nářečního lexika slovanských jazyků) a rovněž etymologie (zejména uplatňováním metody „Wörter und Sachen“).

Úvod knihy obsahuje krátký exkurz do historie tématu, etnobotaniky, která zkoumá vztah mezi rostlinným světem a lidskou společností. Autorka se zde zaměřuje na dřeviny, kterým se věnovala již dříve při přípravě hesel pro slovník (SIDrev), snaží se zjistit, jakou úlohu plní různé druhy stromů ve folkloru slovanských národů. I když je evidentní snaha podat co nejúplnější informace ze všech slovanských jazyků, je patrné, že největší pozornost je věnována materiálu východoslovanskému, dále i polskému, bulharskému a srbskému, méně pak například materiálu českému.

Za úvodní kapitolou následují dvě rozsáhlé části, z nichž první obsahuje 17 portrétů různých dřevin, konkrétně těch, které jsou významné pro Slovanů a které nejsou jinde a jinými autory zpracovány a v poslední době publikovány; druhá část se zabývá obecnějším tématem, úlohou jednotlivých druhů dřevin v tradiční kultuře Slovanů.

Celkový obraz stromu autorka představuje na základě jeho reálných a „kulturních“ vlastností. Z reálných vlastností stromu uvádí opozice plodící versus neplodící, vysoký versus nízký, věčně zelený versus opadavý, mladý versus starý, svěží versus suchý, tvrdé dřevo stromu versus měkké dřevo, v potaz se bere i pichlavost dřeviny, různé anomálie i to, zda strom stojí osamoceně, zda se nachází v blízkosti obydlí aj. „Kulturní“ vlastnosti stromu spočívají v protikladech nečistý, démonický, ďábelský versus čistý, blahoslavený versus prokletý, mužský strom versus ženský strom, šťastný, přinášející úspěch versus nešťastný, přinášející pohromu, neštěstí; neméně významné jsou lidově etymologické výklady názvů stromů. Jednotlivé portréty stromů vycházejí tedy ze zkoumání jejich nejdůležitějších specifických vlastností a z jejich funkcí ve folkloru.

Není náhodou, že jako první je podán portrét dubu. Slované jej uctívali, přinášeli mu oběti. Dub je spojen s veskrze kladnými konotacemi a asociacemi. Ceněna byla vždy zejména pevnost a tvrdost dubového dřeva, na niž poukazuje i český název dubu letního *křemelák*, odvozený od *křemel* < *křemen* (Polívka 1902: 171, pozn. 3); sémantickou paralelu nacházíme například i v německém nářečním *Steineiche* ‘dub zimní’ (Marzell 1977, sv. 3: 1216). Nezastupitelnou roli má dub také v lidovém léčitelství, k dubu se „chodilo pro zdraví“, nemocné prostrkovali rozštěpeným dubovým kmenem, léčila se jím například tuberkulóza u dětí, impotence, bolest zubů a bolest v krku, což dokládá i ruské nářeční *дыбознод* ‘angína’ (SRNG sv. 8: 239). Jehličnaté stromy (zejména borovice, smrk, jedle, modřín a cedr), o kterých se autorka podrobně rozepisuje, jsou spojeny s různými obřadními a magickými ději (v celém slovanském prostoru se používají jako vánoční či novoroční stromek, například slovenské nářeční *polaznička* ‘jedlička, vánoční stromek’ je odvozeno od *polazník* ‘koledník’), důležitou roli hrají i v pohřebních obřadech. U jižních Slovanů plnila kultovní funkci zejména lípa: pod starými lípami se konaly soudy,

shromáždění lidu, nejrůznější oslavy. V lidovém léčitelství měla lípa široké uplatnění – symbolicky se na ni přenášely nemoci. Lidé ji sázeli blízko svých obydlí, neboť měla i ochranné schopnosti, jak dokládá srbský název lípy *чуваркућа*, tj. ‘ochranitelka domu’. Líska vystupuje v mnohých legendách jako ochránkyně proti blesku a bouři; větvičky lísky se používaly v kouzlech a magii, samotná líska vyvolává erotické konotace. Jeřáb je často spojován se zrádцем Jidášem, který se údajně na něm oběsil: srov. české *Jidášový strom* ‘jeřáb’ (Kott 1878: 630) z latinského *arbor Judae* (Machek 1954: 117). I vrba je spojena s Jidášem, jak naznačuje slovinské nářeční *iškarjotovka* ‘vrba’. Tis byl na jedné straně uctíván (amulety z něho zhotovené chránily proti zlu), ceněna byla i vysoká kvalita tisového dřeva (srov. ruské *нежной-дерево*), na straně druhé měl již od starověku špatnou pověst, která souvisela s jeho jedovatostí, srov. bulharské nářeční *отрочка, отровна ела* ‘tis červený’ (Achtarov 1939: 291). Široké využití bezu potvrzuje jazykový materiál slovanských jazyků, například ruské nářeční *пищальник* ‘bez červený’ (SRNG sv. 27: 61) napovídá, že se z bezového dřeva dělaly píšťalky, naproti tomu české *panna z bezu* ‘lehká ženština, prostitutka’ dokládá roli stromu v milostné magii aj. Autorka předkládá portréty i dalších stromů, javoru, jasanu, topolu, olše, dřínu, jabloně, ovocných stromů obecně a skupiny pichlavých stromů a keřů; řada jejich vlastností a jejich funkcí ve folkloru nachází odraz i v jazyce, jak lze sledovat například v řadě existujících etymologických článků a studií s dendrologickou tematikou.

Druhá část knihy reflektuje propojení stromu s různými oblastmi lidové kultury. Jedna z kapitol této části je věnována konceptu světového stromu, další se zabývají kultovními praktikami, v nichž figurují různé druhy stromů. Kapitola o lidové démonologii podává pohled na předkřesťanský pohanský kult přírody spojený s existencí nadpřirozených sil, démonů, víl přebývajících ve stromech a keřích. Jako příklad může sloužit bulharské nářeční *самодивско дърво* ‘jeřáb’ (Achtarov 1939: 237). Vztahu člověka a stromu v tradiční lidové kultuře jsou věnovány tři závěrečné kapitoly: Strom a člověk, Strom v pověrách a obřadech spojených se smrtí a pohřbíváním a Strom v lidovém léčitelství.

Recenzovaná monografie vznikla na základě velmi bohaté odborné literatury, bibliografie uvedená v knize obsahuje téměř 1300 položek. Za nesmírně užitečné považujeme zařazení podrobného věcného rejstříku, díky němuž má tato výborná publikace velkou šanci se dostat k širokému spektru uživatelů.

Literatura

- Achtarov 1939 = Ахтаров Б., *Материали за български ботаничен речник*, София.
 Agarčina 2000 = Агапкина Т.А., *Этнографические связи календарных песен. Встреча весны в обрядах и фольклоре восточных славян*, Москва: Индрик.

- Agarkina 2002 = Агапкина Т.А., *Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл*, Москва: Индрик.
- Agarkina 2010 = Агапкина Т.А., *Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении: Сюжетика и образ мира*, Москва: Индрик.
- Agarkina 2019 = Агапкина Т.А., *Деревья в славянской народной традиции: Очерки*, Москва: Индрик.
- Kott F.Š., 1878, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, sv. 1, Praha.
- Machek V., 1954, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha.
- Marzell H., 1977, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, sv. 3, Stuttgart ; Wiesbaden.
- Polívka F., 1902, *Názorná květena zemí koruny české*, sv. 4, Olomouc.
- SIDrev, 1995–2012 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, ред. Н.И. Толстой, т. 1–5, Москва.
- SIMif, 2002 = *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва.
- SRNG, 1965– = *Словарь русских народных говоров*, 1–, составил (с II т. гл. ред.) Ф.П. Филин (Ф.П. Сороколетов), Москва ; Ленинград/Санкт-Петербург.

References

- Agarkina T.A., 2000, *Etnograficheskiye svyazi kalendarnykh pesen. Vstrecha vesny v obryadakh i fol'klоре vostochnykh slavyan*, Moskva.
- Agarkina T.A., 2002, *Mifopoeticheskiye osnovy slavyanskogo narodnogo kalendarya. Vesenne-letniy tsikl*, Moskva.
- Agarkina T.A., 2010, *Vostochnoslavyanskiye lechebnyye zagovory v sravnitel'nom osveshchenii: Syuzhetika i obraz mira*, Moskva.
- Agarkina T.A., 2019, *Derev'ya v slavyanskoy narodnoy traditsii: Oчерki*, Moskva.
- Akhtarov B., 1939, *Materiali za balgarski botanichen rechnik*, Sofia.
- Kott F.Š., 1878, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, t. 1, Praha.
- Machek V., 1954, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha.
- Marzell H., 1977, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, sv. 3, Stuttgart ; Wiesbaden.
- Polívka F., 1902, *Názorná květena zemí koruny české*, sv. 4, Olomouc.
- SIDrev, 1995–2012 = *Slavyanskiye drevnosti. Etnolingvisticheskiy slovar'*, ed. N.I. Tolstoy, vol. 1–5, Moskva.
- SIMif, 2002 = *Slavyanskaya mifologiya. Entsiklopedicheskiy slovar'*, ed. S.M. Tolstaya, Moskva.
- SRNG, 1965– = *Slovar' russkikh narodnykh govorov*, sostavil (z II t. gl. red.) F.P. Filin (F.P. Sorokoletov, S.A. Myznikov), Moskva ; Leningrad/Sankt-Peterburg.

Summary

Trees in the folk tradition of Slavs

This review deals with a comprehensive publication on the role of trees in the folk tradition of Slavs. The author of the review appreciates the interdisciplinary focus of the book, which is based on deep knowledge in the field of folklore, Slavonic dialectology and etymology. She also highly values the extremely rich material (folklore, ethnographic and linguistic).

Keywords: Slavonic studies, folklore, ethnolinguistics, dialectology, trees.